

РЕЧНИК ФИТОНИМА У ЛЕКАРУШИ КОСТЕ РАДОВИЋА (1830)¹

САЖЕТАК

У раду се представља рукописна лекаруша са молитвеником Косте Радовића из 1830. године, која се чува у Одељењу раритета Матице српске, под сигнатуром РР II 62. Циљ истраживања односи се на сагледавање предстандардног језичког израза на лексичком нивоу и на састављање речника фитонима заступљених у овом рукопису. Као резултат добија се систематизован преглед биља које се код нас употребљавало за лечење, као и преглед језичког фонда везаног за њихово именовање. Поређењем са старијим, средњовековним медицинским списима, као што су *Ходошки зборник* и *Хиландарски типик*, настоји се осветлити потенцијална повезаност овог рукописа са делима сличне намене ранијег периода, при чему се као критеријуми узимају организација текста, број и истоветност биљних врста, њихових назива и лековита дејства која им се приписују.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: рукописна лекаруша са молитвеником, Коста Радовић, 19. век, речник фитонима.

1. Лековито биље и лекаруше у српској култури

Употреба лековитог биља сматра се најстаријим начином лечења болести,² једним од најранијих људских искустава које се развијало упоредо

¹ Прилог је настао као резултат истраживања на докторским студијама на предмету Историја српског књижевног језика: предстандардни период под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

² „Немајући непосредних података о другим начинима и средствима лечења, и позивајући се на вештину лечења помоћу лековитих трава код данашњих дивљих

са коришћењем биља у исхрани (Бојанин 2012: 7). Примена лековитог биља у лечењу представља значајну етапу и у развоју српске медицине – о распрострањености и развијености, као и дугом временском периоду у ком је лековито биље имало првенство, сведоче сачувани кодекси са рецептима, тзв. лекаруше.³ Највећим својим делом лекаруше су распрострањене у рукописној традицији и најчешће се налазе у рукописним књигама разноврсног садржаја (Бојанин 2012: 18). Порекло српских лекаруша препознатљиво је у народним византијским кодексима, ијатрософијама, чије преводе заправо представљају (Бјелаковић 2003: 7), а који се доводе у везу са тековинама античке медицине.⁴ Њихова употреба најзаступљенија је током средњег века, с тим да се лекаруше код нас чувају, преписују и користе и након пропасти средњовековне државе, све до краја XIX века.

Два најзначајнија дела српске културе, када је о реч о медицинским терапијским кодексима са рецептима за лечење, јесу *Ходошки зборник* (1309) и *Хиландарски медицински кодекс* (средина XVI века). Њихова важност огледа се у чињеници да су они потврда да је српска средњовековна медицина била у тесној вези са вештином лечења латинског запада и

народа, многи историчари закључују, по аналогiji, да је и преисторијски човек примењивао лековито биље за лечење болести“ (Станојевић 1953: 4).

³ У *Jugoslovenskoj bibliografiji lekaraša i narodnih medicinskih rukopisa* из 1973. године Јаша Романо представља 415 лекаруша са простора старе Југославије, насталих у периоду од XIII до XIX века, с тим да овај број није коначан. Примера ради, лекаруша Косте Радовића, која је предмет истраживања овог рада, не налази се у поменутој библиографији, иако је шире одређено место њеног порекла, Војводина, обрађено. Може се претпоставити да овај случај није усамљен.

⁴ „Od Galena, konsultovanje knjiga sa receptima postaje najvažniji deo lekarske prakse“ (Ћерковић 2005: 83). Битно је напоменути да су лекаруше, иако широко распрострањене и коришћене у народу, заправо у непосредној вези са средњовековном научном медицином заснованом на античким и арапским традицијама (Бојанин 2012: 21). У том смислу, оне су показатељ да је српска средњовековна медицина ишла у корак са византијском и западноевропском. Међутим, са развојем савремене медицине, од краја XVIII века, присутност и коришћење лекаруша упућују на извесну заосталост медицинске праксе у односу на тековине светске медицине, због чега бивају посматране и класификоване искључиво као део народне медицине (Бојанин 2012: 20–21).

византијског истока.⁵ У оквиру тих средњовековних рукописа налазе се наше најстарије лекаруше. Предузета истраживања показују да постоји извесна сличност између наших старијих, средњовековних, и новијих терапијских кодекса, с обзиром на постојање истих рецепата и назива обољења и на истоветност прескрипције неких рецепата (Катић 1957: 114). С тим у вези је и средњовековно схватање узрока болести које се ослања на учење о соковима и елементима од којих се састоји свако живо тело, преузето из античке школе Галена и Хипократа,⁶ а које се задржало и у лекарушама које датирају из XIX века, времена када је у медицини такво учење било превазиђено.

Закључак до кога се долази јесте да новији терапијски кодекси српске народне медицине представљају проширене или скраћене терапијске кодексе народне средњовековне медицине, а да је такво стање ствари последица историјских околности, при чему се пре свега мисли на пропаст српске средњовековне државе и живот под туђинском влашћу, турском, као и аустроугарском (Катић 1957: 114–115). Такво стање ствари утицало је на опстанак народне медицине, која се очувала и у XIX веку, а коју потврђује управо постојање лекаруша из тог периода.

2. Предмет и задаци истраживања

Предмет овог истраживања јесте рукописна лекаруша са молитвеником Косте Радовића, настала у Кикинди 1830. године.⁷ На њеним првим страницама стоји податак да је реч о препису књиге извесне госпоже Хелене Папич. Овај рукопис може се, према садржају, условно поделити на три дела

⁵ У *Хиландарском медицинском кодексу* налазе се преписи различитих средњовековних трактата из фармакотерапије и различитих области медицине, а међу њима и салернски приручник *Liber de simplicibus medicinis* Матеје Платеаријуса и *Antidotarium* извесног Николе из Салерна, оба из XII века (Бојанин 2012: 10–11).

⁶ Према овом учењу свако живо тело састоји се од крви, слузи, црвене и црне жучи, а ови сокови одговарају основним елементима материјалног света, ваздуху, земљи, води и ватри. Њихова неравнотежа сматра се узроком сваке болести, а оздрављење се постиже одстрањивањем сувишне течности из организма (Бјелаковић 2003: 5–6). Заступљеност тог учења видљива је и у лекаруши Косте Радовића.

⁷ Лекаруша са молитвеником Косте Радовића чува се у Одељењу раритета Матице српске, под сигнатуром РР II 62.

– први део односи се на практичне савете везане за одржавање домаћинства и припрему појединих напитака, други би се могао одредити као молитвеник, док трећи део, од 38. до 73. листа рукописа, јесте текст лекаруше.

Уочљива је и разлика на пољу организације текста саме лекаруше – прво су азбучним редоследом навођени називи одређених биљних врста, притом обележени и одговарајућим редним бројем, а испод таквог наслова налази се текст рецепта који читаоца обавештава о болестима које наведена биљка лечи и начину справљања лека (мелема, облога, напитка, инхалација, уља, течности за купање, испирање и укапавање, прашкова). Такво решење присутно је од 38. до 61. листа, односно од првог до 93. записа, након чега, готово доследно, наслови записа бивају носиоци податка о којој болести је реч (нпр. *Рецептъ ѿ Срдоболѣ*), док се у тексту рецепта наводе биљке које се користе за справљање лека.

Циљ истраживања односи се, с једне стране, на сагледавање предстандардног језичког израза на лексичком нивоу и на састављање речника фитонима заступљених у овом рукопису, док, с друге стране, на сагледавање лековитог својства које се приписивало именованим биљкама и њиховог односа са данашњом научном мисли.⁸ Као резултат добија се један систематизован преглед лековитог биља које је се код нас користило, као и преглед језичког фонда везаног за њихово именоване и именоване њихових вегетативних делова, уопштено (корен, лист, плод, семе) и одређеније (посебни називи за плод одређених биљних врста).

3. О начину састављања речника фитонима

Приликом састављања речника фитонима у лекаруши Косте Радовића водили смо се начелима предложеним у раду „Концепција дијакхронијског термилошког речника“ Исидоре Бјелаковић и Љиљане Суботић (Бјелаковић – Суботић 2011: 149–162). Одредницу чине следећи елементи: транскрибован фитоним из лекаруше, њен латински назив, забележена

⁸ У ту сврху, настојали смо да у оквиру значења фитонима наведемо који су то, према данашњим научним истраживањима, лековити делови одређене биљке и лековита својства која им се у лекаруши Косте Радовића приписују. На тај начин добија се информација о степену њиховог подударанја или неподударанја.

графичка форма у оригиналу, савремени назив одређене биљне врсте (уколико је неопходан), значење фитонима, контекст, синоними. Годину нисмо наводили, с обзиром на то да је реч о само једном извору грађе. Преузели смо затечену пагинацију рукописа, с тим да смо уз сваки лист наводили и информацију о страни (а, б). Изостављени делови записа обележавани су на следећи начин: [...], а нерашчитани делови текста помоћу облик заграда: (...). Реконструисан графички израз фитонима чија потврда није забележена у тексту маркиран је звездицом *.

Латинске називе биљака одређивали смо користећи ботаничке речнике Д. Симоновића (1959) и Б. Шулека (Šulek 1879), с тим да смо предност давали Симоновићу, јер је савременији и обухватнији (у његовој грађи је и Шулеков речник). С обзиром на то да се код Симоновића проналази више латинских назива за једну биљну врсту, тамо где на основу описа биљке датог у лекаруши није било могуће одредити који би латински назив одговарао наведеној биљци, наводили смо све латинске називе које смо пронашли као могућа решења, с тим да смо подвлачили оне на које се опис биљке дат као значење наведеног фитонима односи. Тамо где је било могуће са сигурношћу изабрати један од више наведених латинских назива, сужавали смо избор, остављајући објашњење у фусноти. Последица оваквог поступка јесте непотпуна одређеност, али смо сматрали да је са научне стране тако исправније поступити. Несигурно одабирање једног латинског назива могло би значити и погрешан избор, тј. погрешно значење наведеног фитонима.

Значење фитонима наводили смо према Ј. Туцакову (1997), Д. Симоновићу (1959), А. Савићу (2014), Н. Драгин (2014) и *Речнику српскохрватског књижевног језика*, с тим да смо предност давали Туцакову, јер је он најобухватнији и најпрецизнији (Шулек не даје објашњења, Симоновић понегде). Значења оних фитонима које нисмо пронашли код Туцакова, Симоновића, Савића и Драгин, тражили смо у *Речнику*. Више различитих аутора у оквиру једне одреднице наводили смо само онда када је то било неопходно ради добијања потпуне информације. У случајевима где би дошло до извесног преклапања то нисмо радили. За поједине фитониме, које нисмо пронашли у наведеној литератури, наводили смо значење које се може одредити на основу записа у лекаруши (нпр. за *шумове*, *смеркову јагуду*).

Ширина значења фитонима није сасвим уједначена, што је зависило од обухватности и прецизности онога пронађеног у наведеној литератури.

Настојали смо да наведемо основне податке о биљној врсти која је фитонимом одређена (изглед, распрострањеност) и оне који се односе на њену лековитост, с обзиром на то да се ти подаци износе у самој лекаруши Косте Радовића. Они су, такође, након навођења контекста, укључени у одредницу.

Фитоними које смо наводили као синониме само су они који се у том својству у лекаруши јављају.

4. Напомене о транскрипцији

Лекаруша Косте Радовића настала је 1830. године и у великој мери је писана на народном језику, с тим да постоји низ језичких црта карактеристичних за славеносрпски тип књижевног језика, као што су, на пример, хибридне творевине са руским префиксом и српским наставком (*внутрене*), 3. л. јд. презента на -т (*лечит, јест*) (Бјелаковић 2003: 9). Уочљиво је и присуство два различита рукописа. На основу карактеристика језичког израза може се закључити да потичу из два различита временска периода. Први се приписује Кости Радовићу и везује се за 1830. годину, док се подаци о другом записивачу у лекаруши не проналазе – оно што се може рећи јесте да су његови записи настали након Радовићевих, тј. да је реч о млађем језичком изразу.

4.1. Графијска анализа текста

Графијска анализа текста исписаног првим рукописом указује на то да је он писан грађанском ћирилицом. Бележе се следеће графеме:

<а>, <б>, <в>, <г>, <д>, <е>, <Е>, <ѣ>, <ж>, <з>, <и>, <і>, <й>, <К>, <к>, <л>, <М>, <м>, <N>, <н>, <о>, <ѡ>, <п>, <р>, <с>, <Т>, <т>, <ћ>, <у>, <Ѣ>, <ф>, <ѳ>, <х>, <ц>, <ч>, <ш>, <щ>, <Ѡ>, <ю>, <я>, <ѣ>, <ѡ>.

Текст написан другим рукописом на пољу графије доноси следеће новине: <ј>, <љ>, <т>; у њему нема графема: <ю>, <я>, <й>, <Е>, <щ>, <ѣ>, <ѡ>, <ѡ>; графема <Ѡ> је присутна, али се јавља и као <од>.

4.2. Општа начела транскрипције

Текст лекаруше транскрибован је савременом српском ћирилицом, тако да језик анализираног дела у потпуности одговара оригиналу. Транскрибовани су само фитоними, не цео текст записа, тако да се наведена

решења транскрипције односе само на гласовне вредности наведених графема или графемских група које се јављају у оквиру фитонима. Приликом транскрипције посебна пажња је посвећена регистровању оних графема и графемских група које не представљају део инвентара савремене српске ћирилице или оних које су се у предстандардној епоси развоја српског књижевног језика могле употребљавати у различитим гласовним вредностима. Овом приликом наводе се транскрибована решења графема и графемских група које одговарају наведеном критеријуму.

- Графема <а> има фонетску вредност вокала /a/ и фонетску вредност /ja/ иза вокала: <агаџь> → агат; <жалѣа> → жалфија.
- Графема <е> има фонетску вредност вокала /e/ и фонетску вредност /je/ иза вокала: <јургеџь> → јургет; <рѣвина> → рујевина.
- Графема <й> има фонетску вредност сонанта /j/: <јаѣѣка> → јабука; <јагоде> → јагоде.
- Графемска група <ни> има фонетску вредност <ni> и фонетску вредност <ni>: <лешникъ> → лешник; <дренина> → дрењина.
- Графемска група <ли> има фонетску вредности и фонетску вредност : <лиџь> → лист; <шлива> → шљива.
- Графема <и> има фонетску вредност вокала /i/ и фонетску вредност сонанта /j/: <биберъ> → бибер; <таміанъ> → тамјан.
- Графемска група <и> којом се обележава наставак придева одређеног вида у мушком роду има фонетску вредност /ji/: <дивіи кестень> → дивји кестен.
- Графема <я> има фонетску вредност /ja/: <јаѣѣковина> → јабуковина.
- Графемске групе <ля>, <ня> имају фонетске вредности /la/, /na/: <конопля> → конопља; <вишня> → вишња.
- Графема <ю> има фонетску вредност /ju/: <јургеџь> → јургет.
- Графемска група <лј>⁹ има фонетску вредност /l/: <куделја> → кудеља.
- Графема <ѣ> има фонетску вредност вокала /u/: <ѣндева> → бундева.
- Графема <ћ> има фонетску вредност /d/: <грожѣе> → грожђе; <мирођија> → мирођија.

⁹ Графемска група која је забележена само другим рукописом.

- Графема <ч> има фонетску вредност /dž/: <поморанча> → поморанца.
- Графемска група <ер> у позицији вокалног /r/ има фонетску вредност /r/: <верба> → врба; <церни> → црни; <тернина> → трњина.
- Графема <ъ> нема фонетску вредност, већ маркира крај речи: <јургетъ> → јургет.
- Графема <ь> маркира палаталност гласа који јој претходи: <кукољь> → кукољ; <кельь> → кель.

Интервенције предузете приликом навођења текста записа односе се искључиво на ортографску раван – на растављено писање речи и интерпункцију:

- *Кога мУчитъ каменъ или песакъ нека на дще ЕднУ или 2 смокве біберомъ посуТе Еде помоћи ћемУ.* → Кога мучитъ каменъ, или песакъ, нека на дще одну или 2 смокве біберомъ посуте еде, помоћи ће му.
- *Еднимъ яйцетомъ замесивши, и растінУвшій толико колико стомахъ чии посипатиі лютотъ ракіотъ комовицомъ и добро потрунити исиотомъ пакъ на стомахъ прівіти захладнѣли стомахъ угрѣва и апетитъ дае и болѣтицУ утолѣва.* → Еднимъ яйцетомъ замесивши и растінУвшій толико колико стомахъ чии, посипатиі лютотъ ракіотъ комовицомъ и добро потрунити исиотомъ, пакъ на стомахъ прівіти; захладнѣли стомахъ угрѣва, апетитъ дае и болѣтицу утолѣва.

5. Речник

А
агат камен / **агат** (*Aloëxylon agallochum*) <агатъ каменъ>, <агатъ>. Смола алојевог дрвета. Алојево дрво је карактеристично за шире поднебље југоисточне Азије чија је смола, коју би почињало да лучи услед физичке озледе или напада паразитских организама, а која би се задржавала испод коре и стврђавала, била цењена (Савић 2014: 17). Користи се за кађење и лечење (Симоновић 1959: 24). Агатъ каменъ [...]. Агатъ у прахъ да стѣче пакъ да

смеша съ беланцомъ $\overline{\text{C}}$ яета на чело да прівіе (38а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: очних болести, велике болести, против подизања материце, за олакшавање порођаја; користи се као главни састојак смесе за облог и као средство за кађење.

Б
бела слачица (*Sinapis alba*) <бела слачица*>. *Бела слачица се употребљава за дражење коже, као и*

за прављење сенфа, као зачин, особито у Северној и Западној Европи. Користи се њено зрно и семе (Туцаков 1997: 607). Белџ слачицџновџ истџћи и у ново слатко вино метнџти садржава сладостџ и брани ускиснџти (55б). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи, враџање покретљивости удовима, и за спречавање вина да ускисне; користи се цела биљка или њено семе стучено у прах.

бибер (*Piper, P. nigrum*) <биберџ*>. Трoпска биљка чији се зрнасти плод употребљава као зачин, који се исто тако назива. То је дуговечна повијуша која расте у трoпској Азији, где се и гаји, као и у осталим трoпским пределима. Бибер је својственог љутог и топлог укуса и ароматичног мириса (Туцаков 1997: 238–239). Кога мџчитџ каменџ или песакџ нека на дще Еднџ или 2 смокве биберомџ посџте Еде помоћи ће мџ (54а). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: камена и песка; користи се као храна.

боб (1. *Phaseolus vulgaris*, 2. *Vicia faba*) <бобџ>. Једногодишња зељаста, махунаста биљка из породице лепирњача, у употреби за људску и сточну храну. Достижје висину од 60 до 140 сантиметара. Пореклом је из Азије, а код нас се гаји попут пасуља и грашка. У лековите сврхе користе се зелене махуне и цвет (Туцаков 1997: 241). Бобџ у сирџетџ скУвати и уютрџ уміті се чисти лице то (...) : љоскџ скінџті увече и чистомџ водомџ помешати чисти лице и светло прави (39б). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: глувоџе, отекина, за негу лица; користи се као

главни састојак облога, паре за инхалирање, течности за умивање.

боквица (*Platango, P. lanceolata, P. major*) <боквицаџ*>. Зељаста биљка која се употребљава у народном лекарству (Р1: 244). Код нас расте двадесетак врста боквице. У веџини врста боквице лишџе се развија у облику розете у дну стабљике која није граната и нема лишџа, него се завршава збијеном цвашићу од ситних цветова. Најраспрострањеније су тзв. широколиста боквица (*P. major*), усколиста боквица (*P. lanceolata*) и средња боквица (*P. media*), и користе се као лек у народу. У лековите сврхе користе се свеж и сув лист, реџе цела биљка и корен (Туцаков 1997: 242–243). А против крвавог отока истинo лџкарство да се у сирџетџ раци скџвао и љоске џ нихџ сасма истџчене у прахџ пакџ тога праха давати уютрџ и увече по 1. џ квинтлекџ у врџнџ црвенџ винџ или џ боквице воде (50а). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење крвавог отока код људи; користи се као састојак лековитог напитка. (=буква (трава),¹ подорожна буквица).

¹ Не може се са сигурношћу тврдити, али се може претпоставити из више разлога – као прво сасвим је јасно да није реч о букви као врсти дрвета, већ као о врсти ниске зељасте биљке, јер се наглашава да је реч о трави, као друго, буква као трава наводи се у посебном запису насловљеном *буква*, што упућује да је реч о две различите биљне врсте. С тим у вези, назив *боквица* не налази се у наслову ниједног записа, него у његовом тексту, под *сирџе*. Њено

бор / боровина (*Pinus, P. halepensis, P. nigra, P. pinea, P. silvestris*) <боръ*,>, <боровина>. *Врста четинара чији се млади пулољи користе у лековите сврхе* (Туцаков 1997: 225–226). **Боровина** [...]. **Борова** кора иствчена у прахъ добра Е на свако ранѣ и крастѣ такоћеръ и најдегъ (38а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: рана и краста; користи се као прах.

бреза (*Betula, B. pubescens, B. verrucosa*) <бреза>. *Врста листопадног белогоричног дрвета беле коре. Реч је о витким дрветима с белом кором и витким, танким гранчицама. У лековите сврхе користе се лист, кора и свеж сок добијен у пролеће* (Туцаков 1997: 250). **Бреза** [...] највише ране лечи кад томъ водомъ испираю (38а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: негу лица и испирање рана; користи се као течност за испирање и умивање.

бресква / бресковина (*Prunus persica*) <бресква>, <бресковина*>. *Врста воћке и њен плод* (P1: 271). **Бресква** [...]. А смола **Бресковине** омочена у води или винѣ чисти перси (...) жиле и каменъ разбия кад се пије (38б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: камена, очију, ушију, чишћење груди (плућа), спречавање опијања од вина; користи се

именовање у тексту записа, а да се не налази у наслову, могло би значити да је та биљна врста већ раније обрађена. Све то наводи да се *буква трава* може поистоветити са *боквицом*, на шта упућује и сличност њихових назива.

језгро њене коштице, уље исцеђено из коштица, смола из дрвета брескве.

брестовина (*Ulmus, U. campestris, U. scabra*) <брестовина>. *Врста листопадног белогоричног дрвета* (P1: 271). *Снажно дрво које расте до 35 метара висине. За лековите сврхе употребљава се унутрашња и средња кора са грана старости једне до две године* (Туцаков 1997: 251). **Брестовина** [...]. **Брестовине** Езеро добро прокввати ѣ истой води омочитъ крпѣ превіяти на иждегъ но најпре помицати да прионе на ранѣ прекіа лекъ естъ (40а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење рана код људи; користи се као састојак за справљање лековитог облога.

буква (*Fagus, F. silvatica*) <бѣква>. *Врста листопадног дрвета, расте до 35 метара висине. У лековите сврхе користе се њен плод и кора* (Туцаков 1997: 252). **Буква** [...]. Находи се у старој **бѣкви** и растовини вода у шћплини која естъ на свако внѣтренно добра и челоѣкѣ и скотѣ тѣ полезна (38б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи (оток вилице, зубобоље, унутрашњих органа) и домаћих животиња (унутрашњих органа); користи се као храна и напитака.

буква [трава] <бѣква>. *Зелѣста биљка, врста траве* (Радовић 1830: 39б, 40а). **Буква** [...]. Прахъ **Буква** неке траве на рану добаръ (39б, 40а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: против деловања отрова, за заустављање повраћања, за лечење цревних болести, рана, очију, ушију; користи се као састојак лековитог напитка, као прах и сок добијен

цеђењем. Види **боквица**. (= боквица, подорожна буквица).

бундева (*Cucurbita*, *C. melopepo*, *C. ovifera*, *C. pepo*) <бундева*>. Врста тикве која се употребљава за исхрану људи и стоке. Једногодишња зељаста биљка са пузавим, ребрастим, бодљикавим стабљикама дугачким до 10 метара. Листови су огромни, срцолики, плитко петоделни, по ободу на зубљени. Цветови су жути, мушки су крупнији од женских. Плод је огромна округла боба, тешка и преко 10 килограма, споља бело-сивкаста, а на пресеку наранџаста, месната и сочна, у шупљини су семенке. Цвета током јула и августа, а сазрева током септембра и октобра. Пореклом је из тропске Америке. У лековите сврхе користе се зрео плод и семе (Туцаков 1997: 252). Тиква и бундева кора у пепелџ спалџна естџ лековито тим пепеломџ гнилџ ранџ насипати (58а). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: рана и инфизицираних рана; користи се као прах.

В

винова лоза (*Vitis vinifera*) <винова лоза>. Биљка која се гаји ради грозџа. У лековите сврхе користе се лист и плод (Туцаков 1997: 275–276). **Винова лоза** [...]. Ѓ листа **винова** вода исцећена добро пити тому кои врло блое (40б, 41а). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: камена, болесних очију, желуца, температуре, болести главе, претераног повраћања, за побољшање апетита и одржавање чистоте тела; користи се вода од винове лозе, њен пепео, лист, употребљава се као храна. (=грозџе).

вишња (*Prunus cerasus*)² <вишња>. Дрво и плод воћке сличне трешњи. У лековите сврхе користе се плод, семенке и петелџе (Туцаков 1997: 277). **Вишња** и трешња раћаю смолџ коя џ сирћетџ скџвана шџџ лечи и красте на тџлџ (40б). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: шуге и краста по телу; користи се смола вишњевог дрвета припремљена као течност за испирање.

врба (*Salix*) <верба>. Листопадно дрво или шиб из истоимене породице која расте крај воде и на влажном тлу (Р1: 428). **Верба** [...]. Лишће от нџ истучено у ладной води коя жена често пије не роди (40б). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: брадавица и жуљева, против зачећа, за чишћење лица и очију; користи се њено лишће и вода од брезе, употребљава се као напитака и облог.

Г

горки бадем (*Prunus communis amara*) <горки бадемџ>. Дрво коштуњава плода које се гаји у топлијим крајевима. Расте до 5 метара висине, листови су му дугуљастии, шиљастии, по рубу оштро тестерастии, цветови ружичасте боје, а плод је дугуљаста коштунница у којој се налази једна, ређе две, семенке. У

² Код Симоновиџа за народни назив **вишња**, поред латинског *Prunus cerasus* наводи се и *Phaseolus coccineus*. Међутим, други латински назив означава шарени пасуљ, а из записа у лекаруши јасно је да је реч о дрвету, јер оно лучи смолу, а наводи се заједно са трешњом, која је вишњи слична, а такође је дрво.

семену горког бадема има хетерозида амигдалозида, због чега је оно горко, отровно и лековито. Пореклом је из Мале Азије и Месопотамије, одакле се раширило свуда око Средоземног мора. У лековите сврхе користи се његово семе и уље добијено његовим цеђењем (Туцаков 1997: 221). Горки бадемъ у Ел8 бодри Ес8 против8 флегме у грвди исчисти стомахъ и даю санъ (39а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: флегме у грудима и стомаку, песка; користи се као састојак у јелу и као састојак за справљање лековитог напитка.

горушица <горџица*>. *Једногодишња или двогодишња зељаста биљка, висока до 80 цм. Расте свуда, а највише као бујан коров у јарим усевима. Њено семе користи се за лечење и исхрану* (Туцаков 1997: 297). Р8ке беле кој хоће да има не ѿ ист8чена бадема и горџице начини брашно тимъ и сап8номъ уЕдно испере (55а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: за бељење коже руку и поправљања слуха; користи се њено семе стучено у прах. Види **слачица**. (=слачица).

григот каламус ароматис / григот (*Acorus calamus*) <григотъ calamus ароматис>, <григотъ>. *Иђирот, дугувечна зељаста биљка с врло развијеним и разгранатим ризомима, који су на доњој страни обрасли многобројним жиличастим корењем, а од горе правим, зеленим, сабљастим, до једног метра дугачким и до 3 сантиметра широким, листовима. Стабљика је при дну црвенкаста, а на врху се завршава збијеним цветним жућкасто-зеленим клипом окренутим у страну. Цвета током јуна и јула. Плод је дугуљаста*

црвена бобица. Цела биљка пријатно мирише. Расте у мноштву по нашим блатима и мочварама свуда поред Дунава, Тисе, Саве и других река. У лековите сврхе користи се његов ризом (Туцаков 1997: 351). Григотъ calamus ароматис [...]. Изрезавши григотъ на колце ситно и у стакл8 положивши ѿ винске киселице ракиомъ нас8ти, после на вр8ной ф8р8ни или на с8нци8 децилirati на неколико дней, свако јутро оте ракие пити добро ради стомаха и крѣпленіе (43а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести стомака и за побољшање општег стања организма; користи се његов корен као састојак лековитог напитка.

грожје <гроздіе>, <грожје*>. *Плод винове лозе, често од великог броја зрна на једној петељци* (Р1: 574). Гроздіе [...]. Грожја мало с8вогъ нашити са биберомъ и у 8сти држати валя тітечли ѿ главе мокрот8 (41б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести главе; користи се као храна. Види **винова лоза**. (=винова лоза).

Д
дивји кестен (*Aesculus, Aesculus hippocastanum*) <дивји кестенъ>. *Дивљи кестен је високо листопадно дрво које се као украс сади по парковима и дрворедима. Врло је корисно и лепо дрво. У лековите сврхе користи се његово семе и кора, ређе цвет* (Туцаков 1997: 306). Дивји кестенъ ѿс8шен и добро сатрвенъ хоће гл8хот8 излечити (43а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење глувоће код људи; користи се његов плод.

диња (*Cucumis melo*) <диня>. Једногодишња зељаста биљка са дугачким полеглим врежама. Гаји се у великом броју варијетета као укусно слатко воће. У лековите сврхе користе се плод, семе и корен (Туцаков 1997: 317). **Диня** [...] бива слаћа и лепша кад се најпре семе мало [...] (42а). У лекаруши Косте Радовића не наводе се њена лековита својства, него се даје савет за припрему диње, тј. за побољшање њене слаткоће.

дрен / дрењине (*Cornus mas*) <дренъ>, <дренине*>. Грм или ниско дрво, високо од 5 до 8 метара. Гране су му длакаве, зелкасте или сивкасте. Листови су наспрамни, одоздо светлији, елиптични и по ободу цели. Цветови су жути, јављају се рано, пре листања, већ у марту, сакупљени у шитасте кичице, правилни су и четворочлани. Расте свуда, а највише по сунчаним, каменитим странама светлих листопадних шума заједно са другим грмљем и шибљем. У лековите сврхе користе се свежи и осушени плодови, ређе кора (Туцаков 1997: 321). **Дренъ** [...]. 1. Лишће **Ѓ** **дрена** или замечи нѣга у винѣ кѣвати или семе особно свакѣ тѣкѣћѣ ранѣ прѣвѣена сѣше и лече добро. 2. О **дренина** може се вино направити кое лекъ противо внѣтренѣ разлабливости, или тога напредѣ или натрагѣ [...] (41б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: рана и унутрашње ослабљености, употребљава се вино направљено од дрена, лишће, замечи и семе као облог.

дуд (*Morus*) <дудъ>. Листопадно дрво и његов плод (P1: 802). Разликују се црни (*M. nigra*) и бели дуд (*M. alba*). Користе се за лечење, плод и лист, и плод за

исхрану људи и домаћих животиња (Туцаков 1997: 322–323). **Дудъ** [...]. Лишће **Ѓ** нѣга истучено [...] (42а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: зубне болести и температуре, грознице; користи се његово лишће, употребљава се за инхалирање или испирање.

Ж

жалфија (*Salvia, S. officinalis*) <жалѣа>. **Жалѣа** је дуговечан, разгранат грм висок од 50 до 90 сантиметара. Стабљика је дрвенаста, вишегодишња и четвороугласта. Листови су сребрноозелени због обиља длака. Цветови су плаво-љубичасти, понекад ружичасто-белести, изразито двоуснати и налазе се удружени у класасте приљенове на врховима стабљика и огранака. Цела биљка је врло ароматичног и својственог мириса. У лековите сврхе користи се њен лист (Туцаков 1997: 333, 335). Немецкии сулгеръ или на србскии **жалѣа** зове се кое весма полезне на ране када изићѣ по тѣлѣ бѣбѣлице и начинѣ се ране валя жалѣю изсећи и у пѣтеръ попржити то естѣ да се истопи пѣтеръ, пакъ после када се олади мазати ранѣ врло лековито естѣ (67б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: рана и бубуљица; користи се као састојак за справљање лековите масти.

жир <жиръ>. Плод **храста** (P2: 40). Такоћеръ **жиръ** и рѣжѣца у води кѣвана узима се противѣ крвава пљованя (52а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: против крвавог пљувања. Види **храст**. (= **храст**).

З

змирна / **смирна** (*Commiphora abyssinica*, *C. schimperi*, *Smyrax benzoin*) <змирна>, <смирна*>. Измирна је балсамична смола добијена из засеченог стабла разних врста *Smyrax* (*Smyracaceae*), које расту дивље, а местимично се и гаје у индомалајском подручју (Туцаков 1997: 353). 1. Змирна [...]. Такође добро е и за смрадлива дџа уста мало змирне држати и то пићи (426). 2. С таміаномъ и смирномъ и шафраномъ помџшавши да се жена $\text{C}\bar{\text{D}}$ долџ помаже Ей на почетку Ечмене и пороњеня (436). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: одржавање хигијене усне дупље, олакшавање порођаја, промуклости и кашља, поквареног стомака, одржавање здравља зуба и десни, лечење рана, поготово на глави; користи се као састојак лековитог напитка, лековите масти и течности за испирање, и као прах.

зова (*Sambucus nigra*) <зова>³. Зова је грм или мање дрво високо до 5 метара. Она врло рано олиста. Гране су јој испуњене белом сржи. Има наспрамне, непарно перасте листове. Цветови су ситни, млечнобели, јаког мириса, удружени у врло крупне рачвасте цвасте сличне штиту. Плодови су ситне, зеласти, а кад сазру, тамнољубичасте бобице с црвеномодрим соком. Цвета од маја до јула. Расте свуда, највише по влажним и запуштеним местима, по насељима и око њих, по ободу шума и шумским просецима. У лековите сврхе користи се њен цвет (Туцаков 1997: 346–347). [...] зова дална зелена кора [...] (72a). У

лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење рана код људи; користи се њена зелена кора.

И

исиот (*Zingiber officinale*) <исиотъ>. Бумбир, вишегодишња биљка, пореклом је из тропске Азије, користи се у великој мери као зачин. У лековите сврхе користи се његов ризом (Туцаков 1997: 325). Исиотъ [...]. Еднимъ яйцетомъ замесивши и растинџвшиј толико колико стомахъ чиі посипатиі лютотомъ ракіотомъ комовицомъ и добро потрунити исиотомъ, пакъ на стомахъ прівіти, захладнџли стомахъ угрџва и апетитџ дае и болџтицџ утолџва (426). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење болести стомака и врађање апетита; користи се као прах.

Ј

јабука / **јабуковина** (*Malus pumila*) <јабџка>, <јабџковина*>. Врста вођке из породице ружа са много подврста; њен плод. Вођка висока до 10 метара. Гаје се многе сорте чији састав није исти: кисела, опора, слатка итд. У лековите сврхе користи се њен плод (Туцаков 1997: 360). 1. Јабџка [...]. Ако га сан(...)іе пребияю нека метне у јабџџ тџчена таміјана, пакъ испеквшиі прівіе хође ома помођи. 2. Лишће зелено $\text{C}\bar{\text{D}}$ јабџковине истџчено или џ водџ исцеђено, употребити на огнџвити отоке положити (60a, 60b). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: спречава дејство отрова, тера глисте, за лечење отока; користи се лишће и плод, употребљава се као облог.

јагода (*Fragaria*, *F. vesca*) <јагода*>. Ниска зеласти биљка из породице ружа с округлим меснатим плодом црвене

³ Форма забележена другим рукописом.

боје (P2: 554). Ўагоде [...] црвене летнѣ
 ѿ нихъ исцеѣна вода у свое време [...] (60б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести зуба и одржавање хигијене усне дупље, отоке грла; користи се сок (вода) добијен цеђењем плодова.

јасеново дрво (*Fraxinus, F. excelsior, F. ornus*) <јасеново дрво*>. *Врста шумског дрвета из породице маслина, са више подврста, пераста лишћа* (P2: 568). Јасеновимъ дрветомъ почести се по носѣ и стѣденомъ водомъ уми образъ и из кости стране иде иде у оној рѣпи држи дрво јасеново (63а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за заустављање крви из носа код људи; користи се јасеново дрво.

јургет (*Lagenaria vulgaris*) <јургетъ>. *Дугуљаста тиквица, користи се за исхрану* (Симоновић 1959: 259). Јургетъ [...]. ѿ нѣгове коре пепео добаръ на [...] (60а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење инфицираних рана код људи; користи се његова кора као прах.

К

кајсија (*Prunus armeniaca*) <кајсија>. *Дрво из породице ружа жуто-црвеног плода с великом коштицом; плод тог дрвета* (P2: 630). Кайсија [...] зейтинъ естъ добаръ [...] (43а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење огњевитих отока код људи; користи се уље добијено цеђењем коштица.

камфор / **канфор** (*Cinnamomum camphora*) <камфоръ>, <канфоръ*>. *Камфор је чврсти део етарског уља добијеног из дрвета Cinnamomum camphora Nees et Eberm. – Lauraceae (јапански канфор, камфор, камфорњак,*

камфорово дрво) или синтетски од пинена (борово, терпентинско уље). То су кристални комади својственог мириса. Брзо ветри, па се мора херметички запаковати и чувати на хладном месту (Туцаков 1997: 371). 1. Камфоръ [...] помагаеъ збма да не болятъ (43а). 2. Да љзме морастъ папиръ и да намаже са белимъ плайвазомъ у којимъ канфора има пакъ папиръ да избоцка потомъ да привие хоће се помоћи (62а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: зубобоље, осипа по телу, слабљење похоте; користи се као састојак течности за испирање, као облог, препоручује се удисање његовог мириса.

карамфил (*Dianthus, D. caryophyllus, Eugenia caryophyllata*) <карамфилъ>. *Украсна биљка са цветовима разних боја. Баштенски или вртни каранфил и многе дивље врсте каранфила користе се у народној медицини. У лековите сврхе користи се његов цвет* (Туцаков 1997: 373). Карамфилъ [...] естъ врло лековитъ (44а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: оштри вид, против несвестице; користи се као састојак лековите течности за помазивање и као храна, тзв. маџун.

кељ (*Brassica oleracea acephala, B. oleracea sabauda*) <кељ>. *Врста купуса која има смежурано лишће и нешто мекше главице* (P2: 697). Кељ [...]. ѿ кела и кѣпѣса и палѣна кореня пепель начинѣнъ и ѿ нѣга цеѣъ кѣванъ ѣдивително естъ добро противъ хладногъ огња кад се тимъ пере (43б, 44а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: шуге, рана, глувоће, модрица и подлива,

хладне грознице; користи се његово лишће, сок добијен цеђењем, вода у којој се кувао, пепео као облог, састојак течности за испирање, састојак средства за купање.

кестен (*Casmanea sativa*)⁴ <кестењ>. *Врста листопадног дрвета из породице букава са много подврста; плод тог дрвета* (P2: 701). Печен **кестењ** кад се истече пакљ са медомљ и солио на ранљ бесна пса приложја врло помагаељ (43а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: рана од уједа бесног пса, крвавог кашља и за регулисање крвног тока и менструације; користи се његов плод као састојак лековите масти, облога, напитка.

конопља (*Cannabis sativa*) <конопља>. *Биљка из породице конопљика која се употребљава као сировина за прављење грубљих тканина и ужади* (P2: 824). У лековите сврхе користи се њено семе (Туцаков 1997: 402). **Конопља** [...] семеЌ нљ кад се лепо отаре [...] (44а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести ушију и болести утробе; користи се њено семе, које се употребљава као састојак лековитог напитка (млеко из њега исцеђено) и као облог. (= кудеља).

копар (*Anethum graveolens*)⁵ <копарљ>. *Биљка из породице ититара која се*

гаји по вртовима и употребљава у сировом стању као зачин у јелу, мирођија (P2: 843). *Свима добро позната зачинска мирисна биљка веома распрострањена. У лековите сврхе употребљава се зрео плод, ређе врхови гранчица у цвету* (Туцаков 1997: 483). **Копарљ** [...] (42б). Млогу крв зауставити од **копра** (мирођије) семе куван теи (72б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: желуца, материце, унутрашњих болести и камена, за заустављање крви; користи се као састојак лековитог напитка и чај скуван од његовог семена. (= мирођија).

коприва (*Celmis ausmralis*, *Urmica*, *U. urens*) <коприва>, <коприва>. *Коровна биљка са иглицама на лишћу и стабљници које надражују кожу кад се дотакну. У лековите сврхе користе се врхови гранчица са лишћем, сам лист, цела надземна биљка у цвету или само корен* (Туцаков 1997: 405). **Коприва**[...]. Коренљ Ѓ велике **коприве** 8 медљ и винљ кљванљ Еденљ лечи гладанљ и сљхљ кашалљ Ерљ отвара жигерицљ Ѓ дшанеи (44б, 45а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: бола у боковима, унутрашњих рана, кашља, тескобе у грудима, болести уринарног тракта; користи се њен корен, цвет, лишће и семе, употребљава се као састојак лековитог напитка и као храна.

⁴ Код Симоновића за *кестен* је наведен и латински назив *Solanum tuberosum*, што је кромпир. На основу записа у лекаруши може се закључити да је реч о кестену као плоду кестена дрвета.

⁵ У лекаруши Косте Радовића *копар* се поистовећује са *мирођијом*, тако да се

на основу њеног латинског назива (*Anethum graveolens*) може уже одредити и латински назив за *копар*, односно од два која се код Симоновића наводе (*Anethum graveolens*, *Foeniculum vulgare*) изабрати један с којим се у овом случају подудара (*Anethum graveolens*).

кора <кора>. *Спољашњи део дрвета који се лако може одвојити* (P2: 848). Махъ или кора Ґ растова дрвета заставља срдоболу у винѢ кѢванъ (47а).

корен <коренъ*>. *Подземни део биљке помоћу ког се она учвршћује и црпи из земље воду и хранљиве материје* (P2: 852). Ако свако јутро наште срце Едеш помалоѢ тога корена утољава болестъ у стомахѢ (43а).

крин или лен (*Phormium tenax*) <кринъ или ленъ>, <кринъ>. *Ланени крин, биљка која достиже висину од два до три метра. Цвета од краја пролећа до почетка лета. Највише јој одговара влажно и мокро земљиште. Користи се за израду тканина* (<http://www.pfaf.org/user/plant.aspx?latinname=Phormium+tenax>, 22.09.2016.). Кринъ или ленъ [...]. То криновъ цветъ у лютој ракии са камфоромъ дестилрати добаръ естъ привјати на гришкѢ ранѢ не да се позледити и тако скоро лечитъ (42б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: рана, главобоље, ублажавање бола; користи се његов цвет и лишће, употребљава се као облог.

крушка (*Pirus, P. sommitis*) <крѢшка*>. *Листопадна дрвенаста биљка из породице ружа с јестивим плодовима, који имају облик округластог конуса; плод тог дрвета* (P3: 100). Изъ крѢшке или изъ дрѢге воћке бѢбѢ коя горе иде са два прста уфатити и згнѢчити у ЕднѢ кашикѢ са водомъ или са чимъ драго попити (68а). У лекаруши Косте Радовића овој биљци се директно не преписује лековито дејство, већ се она јавља као станиште буба које се препоручују за лечење бруха код људи.

кудеља (*Cannabis sativa*) <куделја*>⁶. *Биљка из породице коприва из чије се стабљике добија влакно за предење, а из семена биљно уље* (P3: 111). Куделу окади на ситно утучен шећер и зрви восак и онако вруће мети на севатину (68б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: тзв. севатине и трипла; користи се њено семе као састојак лековитог напитка и као облог. Види **конопља**. (= конопља).

кукољ (*Agrostemma githago, Vicia sativa*) <кукољ>. *Биљка из породице каранфила с плаво-црвенкастим цветовима и отровним семенкама, расте као коров по њивама и ливадама* (P3: 117). *Отровна биљка која се не користи у научној медицини* (Туцаков 1997: 419). Кукољ [...]. С таміаномъ и смірномъ и шафраномъ помѢшавши да се жена Ґ долѢ помаже [...] (43б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за олакшавање порођаја жена; користи се као састојак лековите масти.

кукута (*Copium maculatum*) <кѢкта>. *Једна од наших најпознатијих и најобичнијих отровних и смрдљивих корова која расте по насељима и око њих, по запуштеним и неуредним местима. Веома је распрострањена. Стабљика је висока до 2,5 метара, снажна и разграната, уздуж пругаста и посута рићим или мркоцрвеним пегама; лишће је меко, троугласто, исцепано; цветови су ситни, неугодни, бели и скупљени у шитове; плод је јајаст или округласт, сиво-зелене боје. У лековите сврхе користе се њен плод и лист* (Туцаков 1997: 421–422). КѢкта [...] хлади сваке гореће отоке [...]

⁶ Форма забележена другим рукописом.

(446). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: заустављање раста груди код жена и прекида лактације, за хлађење горећих отока и ублажавање бола; користи се као облог.

купус (*Brassica, B. oleracea capitata*)⁷ <купѠсъ>, <кѠпѠсъ*>. Биљка из породице крсташица са много подврста (РЗ: 132). Заузима значајно место у нашој исхрани, нарочито зими кад нема свеже, зелене хране; садржи доста С витамина. У лековите сврхе користи се његов лист и сок добијен његовим цеђењем (Туцаков 1997: 424). КупѠсъ [...] ѿ кела и кѠпѠса и палѣна кореня пепелѣ начинѣнъ и ѿ нѣга цеђь кѠванъ ѡдивително естъ добро противъ хладногъ огња кад се тимъ пере (436). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: хладног огња и за добијање тежине; користи се као састојак средства за прање и као храна.

Л

лан (*Linum, L. usitatissimum*) <ланѣ>. Лан је гајена једногодишња зељаста биљка, висока 50–80 сантиметара. Стабљика је танка, ваљкаста и слабо обрасла ситним дугуљастим листићима; на горњем делу је мало разграната, а на врховима огранака има по један ситан, врло нежан цвет

плаве боје. Плод је округласта чаура са десет семенки. У лековите сврхе користи се његово семе (Туцаков 1997: 427–428). Ланѣ [...] сваки отокъ болећи прівіено помаже (45а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: несвестице, срдоболе, температуре, плућних болести, тзв. санчие, за заустављање крви, за ублажавање бола отока; користи се његово семе као храна, облог и састојак лековитог напитка.

левендула (*Lavandula, L. officinalis*) <левенѠвла>. Лаванда је дуговечан, разгранат грмић, висок 40–60 сантиметара; има много усправних изданака густо обраслих уским, рузмарину сличним, листићима. Цела биљка је сива од обиља длака. Врхови грана обрасли су ситним плавим цветовима удруженим у цвасти сличне класју. Расте дивља на сувим, топлим, мршавим и кршевитим падинама западног дела Медитерана. Такође се и гаји. У лековите сврхе користи се њен цвет (Туцаков 1997: 426). ЛевенѠвла [...] Нека ѡзме левенѠвла сирѣта ½ холбе и к томѠ да узме [...] (47а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: главобоље, болести зуби и мозга, за побољшање раста косе; користи се сирѣће направљено од њеног цвета, које се употребљава за прављење облога.

⁷ Код Симоновића наводи се неколико латинских назива за купус (*Brassica, B. oleracea acerphala, B. oleracea capitata, B. oleracea sabauda*), међутим, када се издвоје латински називи за келѣ, који припада истом роду, остаје један латински назив за купус (*B. oleracea capitata*).

лешник (*Corylus avellana*) <лешникѣ>. Плод леске, шиба и грма из породице бреза (РЗ: 193; 200). Густ шиб глатке коре и савитљивих грана, висок до 5 метара. Листови су крупни, овални, на врху шиљати, на основи срцасто усечени, одоздо длакави и по ободу двоструко тестерасто усечени. Мушки цветови су жуте ресе које се јављају

већ у септембру, а женски у јануару или фебруару у збијеној цвастии која изгледа као пупољак. Плод је орашица доњим делом умотана у зелени чупав овој. Оплодница је чврста, дрвенаста и у њој се налази укусна семенка која се користи у исхрани. У лековите сврхе користе се млади лист, кора, семе и уље (Туцаков 1997: 433–434). Твченъ лешникъ са ситнимъ сѡвимъ грождемъ поквареној жигерици (45а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење јетре код људи.

лист / лишће <листь*>, <лишће*>⁸. Један од главних органа биљака, бочни израштај на гранчицама, ређе на стаблу и грани, пљоснате површине, обично зелене боје, различитог облика, помоћу кога се одвија транспирација биљке (РЗ: 214). 1. Ѓ листа винова вода исцеђена добро пити тому кои врло бљое (41а). 2. 77 лишћа од пасуља истући и софт исцедити и да пије пре грознице, а лук да се ољушти на пираје, да се посоли, да стоји 6 сати и на дену и на другу руку и пупак превије (71б).

лук бели (*Allium sativum*) <лѡкъ бели>, <бели лѡкъ*>. Зељаста биљка из породице љиљана са подземним стаблом облика луковице која је у великој употреби у исхрани и народној медицини (РЗ: 243). Лѡкъ бели [...]. Бела лѡка метнѡти у напитакъ бела вина пакъ скѡвавшии оцедити и попити тера каменъ, водѡ и женамъ и женамъ зауставља месечинѡ (46б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: куге, камена, за регулисање менструације, за одржавање хигије, тј. сузбијање паразита; користи

се као састојак лековитог напитка, лековите масти и течности за прање, и као храна.

лук црни (*Allium сера*) <лѡкъ церни>. Зељаста биљка из породице љиљана са подземним стаблом облика луковице која је у великој употреби у исхрани (РЗ: 243). У народној медицини лук се вековима успешно употребљава за лечење многих болести споља и изнутра, као профилактичко средство против заразних болести, свакодневна храна и зачин (Туцаков 1997: 448). Лѡкъ церни [...] коме сѡ кашлиомаъ заварене грдѡи естѡ врло добро (45б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: кашља, куге, болести очију, пеге, за побољшање раста косе, слуха, растерује шум из главе, за заустављање крварења из носа, за регулисање уринирања код мале деце; користи се као храна, као облог, као састојак лековите масти и течности за укапавање и за прање.

М

мак (*Paraver, P. somniferum*) <макъ>. Мак је једна од најстаријих културних биљака која се гаји као хранљива, лековита, индустријска и украсна биљка. Цењен је због опијума који се од њега добија (Туцаков 1997: 456–457). Макъ [...] мета на чело и на слепе очи (47б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за умиривање нервозних и ментално оболелих људи; користи се његово семе и стабљика као облог.

мах (*Lobaria (=Smicma) pulmonacea*) <махъ>. Лишај плућњак. Овај крупан лишај развија се у облику крупних, жилиавих, смеђих, неправилних крпа прилепљених на старим стабљима шумског дрвећа, на пањевима и

⁸ Форма забележена другим рукописом.

стенама (Туцаков 1997: 443). Махъ или кора Ѓ растова дрвета заставля срдоболоу у винѠ кѠванъ (47а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: срдоболе, болести грла и зуба; користи се као састојак лековитог напитка и течности за испирање грла и усне дупље.

мирођија (*Anethum graveolens*) <мирођија>, <мирођија>, <мирођија*>⁹. *Мирисна биљка из породице ититарка која се употребљава као зачин, копар* (P3: 381). *Свима добро позната зачинска мирисна биљка веома распрострањена. У лековите сврхе употребљава се зрео плод, ређе врхови гранчица у цвету* (Туцаков 1997: 483). 1. Мирођија [...] ветрове желѠдца (42б, 43а). 2. 1 мирођија: у зетинѠ тинцовата и са тимъ Ѡсам дана превјати (68а). 3. Млогу крв зауставити од копра (мирођије) семе куван теи (72б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: бруха, желуца, материце и за заустављање крви; користи се као састојак лековитог напитка, чај скуван од њеног семена и као облог. Види **копар**. (= копар).

мушкатунус (*Myristica fragrans*) <мѠшкатнѠсъ>. *Мускатово дрво, које расте на Молучким острвима; има орашаст плод који служи као зачин и у апотекарству за справљање мирисних есенција* (P4: 183). *Конзумиран у већим количинама има отровно дејство* (Туцаков 1997: 491). [...] 3 мѠшкатнѠсъ 2 лота [...] (60б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: несвестице, костобоље,

срдоболе; користи се као састојак лековитог напитка и као лековита маст.

мушмула (*Mespilus germanica*) <мѠшмѠла>. *Грм или дрво из породице ружа и његов плод* (P3: 477). *Њен плод се користи за исхрану и за израду сирупа* (Туцаков 1997: 52б). МѠшмѠла [...] великомъ силомъ тера каменъ (47а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: камена, рана, за заустављање крви; користи се њено лишће и семе, употребљава се као састојак лековитог напитка и као прах.

Н

невен (1. *Calendula*, *C. arvensis*, *C. officinalis*, 2. *Helichrysum orientale*, 3. *Xeranthemum*) <невенъ>. *Једногодишња зеласти биљка, висока 30–50 сантиметара. Цвасти су жуте или наранѠасте боје, појединачне, својственог мириса. У лековите сврхе употребљава се цвет, ређе цела биљка* (Туцаков 1997: 514). КѠванъ невенъ у винѠ растерѠе болѠзаъ кад се намочи (48б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести ногу, отока на одређеним деловима тела, за спречавање дејства отрова, нарочито змије и бесног пса, за чишћење мокроте тела; користи се његов корен и цела биљка, употребљава се као састојак лековитог напитка и као облог.

О

орак (*Juglans regia*) <оракъ>. *Орак расте самоникло или полусамоникло од југоисточне Европе до Јапана, просечна висина му је 25 метара. Сади се због масних и укучних семенки из којих се вади масно уље за јело и због скупоцепог дрвета. У лековите сврхе употребљава се његов лист* (Туцаков 1997: 522). Оракъ [...]. Кога уЕде бесно псето нека

⁹ Форма забележена другим рукописом.

надше срце Еде орaxe и нека частъ и нека частгъ изгрзши на ранѣ меће неће мѣ се неће мѣ се зла радити ☉ тога вѣса (49а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: уједа бесног пса, температуре, унутрашњих отока, унутрашње влажности, отечених ушију, ране настале од барута, за регулисање менструације и за тамњење косе; користи се његов плод са и без љуске као храна и као прах, сок добијен цеђењем зеленог ораха као састојак течности за испирање и течности за тамњење косе, као и сок добијен цеђењем његовог лишћа као течност за укапавање, затим уље добијено цеђењем ораха, његовог језгра, као средство за помазивање рана и његов лист као облог. Даје се савет и за успешно сађење ораха.

П

пастрњак (*Paspinaca sativa*) <пастерњакъ>. Двогодишња снажна зељаста биљка, висока 50–100 сантиметара. Гаји се у много варијетета. У лековите сврхе употребљавају се плод и корен, ређе лист (Туцаков 1997: 534). Пастерњакъ [...] корень нѣговъ кад се метне у матрицѣ вѣче напољѣ мртавъ плодъ (51а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи, одређеније само жена: болести материце и за избацивање мртвог плода из ње; користи се његов корен и семе као састојак лековитог напитка.

пасуљ (*Phaseolus, Ph. vulgaris*) <пасуљ*¹⁰>. Гаји се у огромним количинама у разним варијететима ради исхране. Донесен је из Америке. У

лековите сврхе користе се његове зреле махуне без семена (Туцаков 1997: 532). 77 лишћа од пасуља истући и софт исцедити и да пије пре грознице, а лук да се ољушти на пираје, да се посоли, да стоји 6 сати и на дену и на другу руку и пуapak превије (716). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење кашља код људи; користи се сок добијен цеђењем његовог листа који се пије.

пелен (*Artemisia, A. absinthium*) <пеленъ*>. Једна од најстаријих и најцењенијих лековитих биљака. То је дуговечна, зељаста, врло разграната биљка, висока 0,5–1,5 метра. Цела биљка је обрасла свиластим длачицама, Приземно лишће је крупно, троперасто и има дугачке дршке. Лишће на горњем делу стабљике има кратке дршке, двоперасто је или једноперасто, а крајци су лопатичасти или копљасти. Цвасти су удружене у рачвасте метлице са малим, лоптастим жутиим главицама на кратким дршкама. На длакавом цветишту има много цевастих, жутих цветића са жлездама напуњеним уљем. Расте као коров по пољима, а нарочито по сувим, сунчаним, плитким и каменитим падинама (Туцаков 1997: 535–536). Кад се у нioј преко ноћ метне пелена и смрекова јагода да се уютрѣ перженимъ хлѣбомъ ужива чисти све влажности стомаха и флегмѣ (536). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: влажности стомака и чишћење флегме.

перуника дивјаја (*Iris, I. pseudacorus*) <перѣника дивја>. Перунике су дуговечне, зељасте врло лепе украсне биљке са jakim ризомом, ситним корењем, сабљастим усправним листовима,

¹⁰ Форма забележена другим рукописом.

округластом стабљиком и крупним цветовима тамноплаве, љубичасте и беле боје. У лековите сврхе користи се њен ризом (Туцаков 1997: 538). Первника дивја или питома кад се коренъ у прахъ сатрети и ½ лота у шербетѸ или винѸ помаже затворенимъ персима (50а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: плућних болести, флегме, камена, за регулисање менструације, за избацивање глиста; користи се њен корен као прах и као састојак лековитог напитка. Истиче се и леп мирис који даје.

перуника питома (*Iris germanica*) <первника питома>. *Перунике су дуговечне, зељасте врло лепе украсне биљке са јаким ризомом, ситним корењем, сабљастим усправним листовима, округластом стабљиком и крупним цветовима тамноплаве, љубичасте и беле боје. У лековите сврхе користи се њен ризом* (Туцаков 1997: 538). Первника дивја или питома кад се коренъ у прахъ сатрети и ½ лота у шербетѸ или винѸ помаже затворенимъ персима (50а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: плућних болести, флегме, камена, за регулисање менструације, за избацивање глиста; користи се њен корен као прах и као састојак лековитог напитка. Истиче се и леп мирис који даје.

пинпинела (*Pimpinella major*) <пинпінела>. *Биљка из породице ружа, мирисавог лишћа и плода, оскорушица* (Р4: 210). Вода СД иствчене пинпінеле исцеђена Естъ добра лице прати Еръ чисти и растерѸе сваке пеге (51б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести црева и материце, бубрега, камена, рана, за

смиривање стомака, за терање вина из организма, за чишћење лица и третирање пеге, за побољшање лактације код жена; користи се њен плод као састојак лековитог напитка и сок добијен његовим цеђењем као течност за умивање.

подорожна буквица <подорожна бѸквица>. *Зељаста биљка, трава* (51а). Подорожна бѸквица[...] лечи све внѸтренѸ рана (51а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести црева, унутрашњих рана, бубрега, крвавог урина, епилепсије, нечистих рана, главобоље, зубобоље, за регулисање лактације код жена; користи се њен корен, семе, цела биљка и сок добијен њеним цеђењем као храна, састојак лековитог напитка, као облог и као течност за испирање. Види **боквица** (= боквица, буква трава).

поморанца (*Citrus aurantium*) <поморанча>. *Махом трновита зимзелена дрвета пореклом из Индије и јужне Кине. Богат извор витамина С. Користи се за исхрану, а у лековите сврхе употребљава се њена кора, листови, цветови, етарска уља и цели плодови* (Туцаков 1997: 556). Поморанча [...] оганъ и жеђъ гаси (50б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење температуре и жеђи код људи; користи се сок добијен цеђењем њеног плода.

проја / просо (*Panicum miliaceum*) <проя>, <просо*>. *Биљка са цветом у облику метлице са ситнозрнастим плодом који се употребљава као храна за животиње и људе* (Р5: 223). 1. Проя [...] У кога утроба ние здраво нека живе прое угрее и нека на тербѸх метне престаће мѸ болѸзнь (50б, 51а). 2. Да

узме 1 лонац $\overline{\text{C}}$ сайтлика да напѣни воде и проса целогъ заЕдно са кореномъ да метне (64б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести утробе и грознице; користи се као облог и као храна, тј. напиток.

пшеница (*Triticum, T. vulgare*) <пшеница>. *Житарница из породице трава и зрње те биљке из ког се добија брашно које се користи за исхрану* (P5: 314). Пшеница [...] $\overline{\text{C}}$ пшенице начинѣнъ (...) и кѣванъ у води и шећерѣ, и како чорбѣ здѣлавшии естѣ полезно онимъ кой блоче крвѣ и грло промѣкла Есѣ (50 б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење промуклости грла и заустављање повраћања крви; користи се као храна.

Р

растовина / растово дрво (*Quercus, Qu. robur, Qu. sessiliflora*) <растовина>, <растово дрво*>. *Храст, листопадно дрво са више варијетета чија се кора, потпуно глатка са младих стабљика, и плод, жир или шишарка, користе у лековите сврхе* (Туцаков 1997: 664–665). 1. Растовина [...] $\overline{\text{C}}$ нѣ скѣвана у млекѣ кора пртиво (...) Еѣ свакоме Едѣ. 2. Када жена мѣчно водѣ пѣшића да успе вино на растовомѣ углѣвљу пакѣ да пѣста $\overline{\text{C}}$ здолѣ крозѣ решето у себе добро ће се помоћи [...] $\overline{\text{C}}$ тога (...) дрвета (52б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: рана, зуба и вилица, за неутралисање отрова, за избацивање воде, за заустављање повраћања, за регулисање уринирања, за потамњивање косе; користе се његова кора и плод као састојци лековитог напитка, као облог и као прах. (= жир, шишарка).

розмарин (*Rosmarinus officinalis*) <розмаринѣ>. *Рузмарин је густ, увек зелен, разгранат грмић, висок 1–2 метра. Цвета преко целе године ситним плавичастим цветићима. Цела биљка је пријатног мириса. Најбујније се развија у приморју и на острвима Јадранског мора, а затим свуда око Медитерана. У лековите сврхе користе се његов лист и етарско уље* (Туцаков 1997: 581). Розмаринѣ [...] врло добро изгонява све излишно (53б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: стомачних болести, болести јетре и слезине, мозга, неутралише отров и даје снагу; користи се као састојак лековитог напитка.

ротква (*Raphanus, R. sativus*) <ротква>. *Ротква је храна, зачин и народни лек. У лековите сврхе употребљава се сок добијен цеђењем и њено семе* (Туцаков 1997: 580). Ротква кѣвана у води и медомѣ заслаћена кад се пие нѣколико дана засобце помажѣ вр. старѣ кашљу и тера изѣ персию боле гнилоств (53а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: старог кашља, бола у грудима и плућних болести, камена, болести црева, канцера, уједа змије; користи се као храна, састојак лековитог напитка и као облог.

ружица (*Rosa canina, R. rubiginosa, R. sempervirens*)¹¹ <ружица>, <рѣжица*>.

¹¹ Код Симоновића наводи се неколико латинских назива за *ружу* (1. *Iris, I. germanica*, 2. *Ophrys*, 3. *Rosa canina, R. rubiginosa, R. sempervirens*, 3. *Stachys maritime*), међутим, с обзиром на то да је перуника посебно обрађена у рукопису, са сигурношћу би се могли

Украшна баитенска, култивисана или шумска трновита биљка из породице ружа с мирисним цветовима разне боје (P5: 572). Ружіца [...] убія у (...) глесте. [...]. Сѡва рѡжіца у вінѡ кѡвана и марамомъ омочена глава прівіена болестъ ея утолява (52а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: главобоље, отока, крвавог кашља, несвестице, болести очију, зуба и грла, за избацивање цревних паразита; користи се ружина водица, тзв. ђулс, лишће, цвет као састојак лековитог напитка, као облог и као течност за укапавање и за испирање.

руј / рујевина (*Cominus coggygria*, = *Rhus*, *Rh. coriaria*) <рѡйъ*>, <рѡевіна>. До три метра висок, врло разгранат и отпоран грм, обрастао округластим, глатким листовима који у јесен поцрвене. Цветови су зеленкасти и ситни, удружени у крупне расперјане цвасте на врховима грана. Плод је једносемена, јајаста, зелена коштуница. Цвета од маја до јуна. Расте на сувим, каменитим, сунчаним странама. У лековите сврхе користе се лист и кора (Туцаков 1997: 582). Рѡевіна[...]. Езгро рѡево скѡвай добро у чистой води и томъ водомъ перати зѡбе хоѡедѡ умінѡти (52б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење зубобоље код људи; користи се као састојак течности за испирање.

С

салата (*Lactuca*, *L. sativa*) <салата>. Салата је двогодишња зељаста биљка,

изузети латински називи који се на њу односе, као и они чији описи биљака на које се односе не одговарају опису биљке датом у лекаруши.

која се гаји и употребљава прве године као пресно поврће (Туцаков 1997: 587). Како кѡвана салата и Едена умекшава затворенѡ и врло ползѡветъ ѡтробе (55а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: затворене и болесне утробе и несанице.

сасафраса (*Sassafras officinale*) <сасафраса>. Дрво висине до 6 метара из атлантског појана Америке, чија се кора и дрвени део корена употребљавају у медицини. У Европи је украсна, а на југу Француске расте и по шумама (Симоновић 1959: 420). Сацафраса у самој води кѡвана 1 литрѡ и 3 или 4 холба воде и добро сварена Естѡ добро пити Ѣ кашља (56б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење кашља код људи.

слатки бадем (*Prunus communis*) <слатки бадемъ*>. Дрво коштуњава плода које се гаји у топлијим крајевима. Расте до 5 метара висине, листови су му дугуљасте, шиљасте, по рубу оштро тестерасте, цветови ружичасте боје, а плод је дугуљаста коштуница у којој се налази једна, ређе две, семенке. У семену слатког бадема има мало више шећера и уља, али нема цијаногенетских хетерозида. Пореклом је из Мале Азије и Месопотамије, одакле се раширио свуда око Средоземног мора. У лековите сврхе користи се уље добијено цеђењем његовог семена (Туцаков 1997: 221–222). Ѣ слаткихъ бадема зейтинъ добаръ естѡ врло ради внѡтренихъ болѡзни како протиеци материце и прогая кад се тога зейтина ½ сайтлика попіе (39а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: унутрашњих болести, за олакшавање порођаја, чишћење утробе, груди и јетре, ублажавање бола десни и главе,

оспица на лицу, санирање инфицираних рана и рана од уједа бесног пса; користи се као храна, затим уље добијено цеђењем, као састојак смесе за облог.

семе <семе>. *Заметак, клица биљке која се ствара после оплодње, из које се развија нова биљка* (P5: 730). Семе Ҫ нѣга са ситнимъ грождѣмъ Едено помаже противъ несвестице (45а).

сирак (*Sorghum, S. cernuum, S. saccharatum, S. vulgare*) <сиракъ>. *Биљка пореклом из Арабије и Индије, једна од основних житарица за справљање хлеба у већем делу Африке* (Симоновић 1959: 446). Тимъ сиркомъ разганяю се гвше на вратѣ слѣдѣюцимъ начиномъ [...] (55б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: разбијање гуша на врату и регулисање менструалног крварења; користи се његов цвет и цела биљка као састојак лековитог напитка и као храна.

ситна рута (*Ruta graveolens*) <ситна рута>¹². *Рутвица или седеф је дуговечна зељаста биљка, висока до 80 сантиметара. Цветови су зелено-жућкасти и налазе се удружени у цвасти на врху стабљике. Плод је чаура. Гаји се и као мирисно и као украсно цвеће, зачин и лековита биљка. Лековита је и отровна. У лековите сврхе користи се лист, ређе врхови гранчица у цвету и семе* (Туцаков 1997: 585). Ситна рута [...] од фраса скуваи теи и подаи детету да помало пије (71а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење фраса код детета; користи се припремљена као чај.

слачица (*Brassica nigra*)¹³ <слачица>. *Црна слачица се гаји, а расте и дивља и полудивља готово свуда. То је једногодишња биљка, висока до једног метра. Цвета жутиим световима од маја до августа. Користи се њено зрно и семе* (Туцаков 1997: 608). Слачица [...] поправља слѣхъ и растерѣе шѣмъ (55а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: за бељење коже руку и поправљање слуха; користи се њено семе стучено у прах. (= горушица).

слезовача (*Althaea rosea, Malva, M. silvestris*) <слезовача>. *Бели и црни слез. Бели слез је дуговечна зељаста биљка висине 1–2 метра. Цела биљка је обрасла свиластим длакама, тако да су листови сребрнобеличасти; стабљика је права или разграната, при дну одрвењена. Листови су спирално поређани, а из њихових пазуха при врху стабљике и огранака избијају ките бело-ружичастих цветова. Цвета преко целог лета. У лековите сврхе употребљавају се лист и корен* (Туцаков 1997: 612). *Црни слез је најобичнија биљка веома распрострањена, ружичасто-љубичастих цветова, обраслих длакама и жездастим главичастим длакама. Плодница је округла, спљоштена и има много преграда. У лековите сврхе користи се његов цвет* (Туцаков 1997: 616). Слезовача са лишћемъ і коренѣмъ кѣванъ добра е да се члкъ кѣпа и пари, Ерѣ ѿтвара внѣтренѣ саставе, отоке и пѣтѣ чини бешики (54б). У лекаруши

¹³ С обзиром на то да се у запису наглашава када се мисли на белу слачицу, вероватно се под појмом *слачица* мисли на црну.

¹² Форма забележена другим рукописом.

Косте Радовића препоручује се за лечење људи: отока, бешике, материце, десни и зуба, избацивање сувишне влажности главе; користе се њен корен и лист као састојак течности за купање и као прах за прање зуба и десни.

смоква (*Ficus carica*) <смоква>. *Смоква расте дивље, а и узгаја се у облику дрвета или густог грма. Има крупне, тамнозелене, дубоко издељене листове кожне конзистенције. Успева и на најмршавијем тлу, а највише се гаји у топлим пределима. У лековите сврхе користи се њен плод* (Туцаков 1997: 617–618). Кога мџчить каменъ или песакъ нека на дце Еднџ или 2 смокве биберомъ посџте Еде помоћи ће мџ (54а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: камена и песка, кашља, за регулисање протока крви; користи се као храна и као састојак лековитог напитка.

смола <смола*>. *Лепљива маса, безбојна или жуте до смеђе боје коју луче четинари и неке друге биљке и која на ваздуху отврдне* (P5: 889). Вишня и трешња раћаю смолџ коя џ сирџетџ скџвана шџгџ лечи и красте на тџлџ (40б).

смрека (*Juniperus*, *J. communis*, *J. nana*, *J. oxycedrus*, *Picea excels*) <смрека>. *Зимзелен грм из породице чемпреса са тврдим, шиљастим иглицама, чији се плод, црвене и црне бобице, употребљава за прављење ракије* (P5: 894). Смрека у белџ винџ кџвана и пиена помаже флегматикџ стомахџ (54а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи (болести стомака, материце, плућа, утробе, кашља, сувишне воде и камена, неутралише отров) и за заштиту од змија и других

отровних животиња; користи се као састојак лековитог напитка или лековите масти.

смрекова јагода <смрекова јагода>. *Вероватно се односи на плод смреке, њене црвене и црне бобице. Кад се у нioј преко ноћ метне пелена и смрекова јагода да се уютрџ перженимъ хлџбoмъ ужива чисти све влажности стомаха и флегмџ (53б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: влажности стомака и чишћење флегме. Види смрека. (= смрека).*

спанаћ (*Spinacia oleracea*, *S. spinosa*) <спанаћ>. *Врста поврћа, једногодишња зельста биљка чије се лишће употребљава као храна* (P5: 924). Кџванџ спанаћџ и на желџдацџ привіенџ како фластерџ умалое оганџ и болџзнџ у нџмџ (55а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: сваке нечистоће, влажности и флегме, за ублажавање температуре и бола у желуцу; користи се као облог и као храна.

Т

тамјан (*Boswellia*, *Boswellia serrama*) <тамјанџ>. *У нитању је род Boswellia из ф. Burseraceae, који обухвата више врста ниских гранатих дрвета, чија смола, горког укуса и карактеристичног мириса, од давнина служи за кађење при верским обредима. Расте на широком пространству од Индије, преко јужне Арабије, до Етиопије и Сомалије* (Драгин 2014: 16). С тамјаномџ и смірномџ и шафраномџ помџшавши да се жена Гџ долџ помаже Ей на почетку Ечмене и порођења (43б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: рана, болести очју, олакшавање порођаја;

користи се као прах и као састојак лековите масти и течности за укапавање. (= тамјан бели).

тамјан бели <тамјан бели>¹⁴. [...] **тамјан бели** [...] (72a). Види **тамјан**. (= тамјан).

тиква (*Cucurbita*, *C. melopepo*, *Lagenaria vulgaris*) <тиква>. Једногодишња баштенска биљка из истоимене породице са више врста и плод те биљке који се користи за исхрану људи и стоке, а његово семе за добијање лековитог уља (Р6: 207). **Тиква** и бџндеве кора у пепелџ спалџна естџ лековито тим пепеломџ гнилџ ранџ насипати (58a). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: рана и инффицираних рана; користи се као прах.

трава <трава>. Зељаста једногодишња или вишегодишња биљка из истоименог рода монокотила, којих има врло много врста, са танким, шупљим, коленастим стаблом (Р6: 248). Растџ у водену местџ, кџвана та **трава** естџ добра да се жена која родна рада бити такоже и да пије (60a).

трешња (*Phaseolus coccineus*, *Prunus avium*)¹⁵ <трешња>. Листопадна дрвенаста биљка, воџка из породице ружа са слатким округлим коштичавим плодом и плод те биљке (Р6: 285). Вишња и **трешња** раћају смолџ која џ сирџетџ скџвана шџгџ лечи и красте на тџлџ (40б). У лекаруши Косте Радовиџа

препоручује се за лечење људи: шуге и краста по телу; користи се смола трешњевог дрвета, припремљена као течност за испирање.

трњина (*Acacia arabica*, *Prunus spinosa*, *Robinia pseudacacia*) <тернина>, <трњина*>. *Трновит, врло отпоран, веома разгранат и густ грм, висок 1–3 метра, обрастао ситним издуженим јајастим, по ободу тестерастим листовима. Цветови су многобројни, ситни и бели. Плод је округла, готово црна, око 1 сантиметра велика коштуница прекривена беличастим воштаним пепелџком; укуса је опорог и киселог. Цвета током марта и априла. У лековите сврхе користе се цвет, зрео плод и реџе кора* (Туцаков 1997: 651). Тернина [...] џ тџхџ **трњина** исцеџена вода кад се какво мџсто ниомџ помаже гдџ не рад имати косе не да растити (57a). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи (крвавих отока, испирање уста и грла, за регулисање менструалног крварења, за болести материце и дебелог црева, за спречавање длакавости) и за поправљање укуса вина; користи се сок добијен цеџењем плода, плод и кора као састојак лековитог напитка или течности за испирање.

трска (*Arundo donax*, *Phragmites communis*) <трска>. *Врло распрострањена барска биљка, висока до 4 метра. У лековите сврхе користи се њен ризом* (Туцаков 1997: 653). Лишџе џ **трске** зелене кад се истџче и привје лечи огњџвите отоке и излишни оганџ (57б). У лекаруши Косте Радовиџа препоручује се за лечење људи: отока и температуре, за извлачење трња, ексера и дрвета из тела; користе се њен корен и лишџе као облог.

¹⁴ Форма забележена другим рукописом.

¹⁵ Први латински назив се односи на врсту варива (Симоновиџ 1959: 346), тако да је сигурно реч о другом.

У

урма (*Phoenix dactylifera*) <урма*>. Урмено дрво. Високо дрво које расте у тропским и суптропским областима, а препознаје се по круни од лезастог лишћа на врху витког, правог и неразгранатог стабла. Цењено је због свог плода, сока који се добија из засеченог стабла, дрвета и лишћа који се користе за израду разних предмета за домаћинство (Драгин 2014: 23). [...] ½ урме фришке (65б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење туберкулозе код људи; користи се њен плод као један од састојака лека.

Ф

феникулум (*Foeniculum vulgare*)¹⁶ <феникџлџмъ>. Коморач, веома важна лековита, ароматична, зачинска, медоносна, хранљива и индустријска биљка која се гаји на великим површинама. У лековите сврхе користи се његов плод (Туцаков 1997: 48б). Феникџлџмъ [...] раствара крв ѓстџџ убоја (58б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: унутрашњих болести, највише камена, болести очију, подлива насталих од удараца, за побољшање лактације код жена; користи се његово лишће и стабло, употребљава се сок добијен цеђењем, и као састојак лековитог напитка.

¹⁶ Код Симоновића наводи се неколико латинских назива за коморач (*Crithmum maritimum*, *Daucus*, *Foeniculum vulgare*, *Pleurospermum austriacum*), међутим, с обзиром на назив који је наведен у рукопису, а који је заправо латински назив биљке, нема сумње о којој биљци је реч.

Х

хрен (*Armoracia lapamhifolia*, *A. masgosagra*) <хрењ>. Рен расте по влажним местима готово широм целог света. Гаји се због корена који служи за зачин, а који је дебео до 6 сантиметара и дугачак око 1 метра, жућкасто-сиве боје. То је снажна зељаста вишегодишња биљка која расте до једног метра. Има врло велике, по ободу назубљене листове и дугачке цвасти са белим ситним цветовима. У лековите сврхе употребљава се његов свеж корен (Туцаков 1997: 573). Хрењ [...] сілно тера каменъ, и водџ, и женамъ месечинџ (58б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: камена, сувишне воде у организму, за регулисање менструалног циклуса; користи се као састојак лековитог напитка.

Ц

цвет <цветъ>. Орган размножавања код биљака који се често одликује живим бојама и пријатним мирисом (Рб: 767). [...] крїновъ цветъ у лютотй ракии са камфоромъ дистїлїратї добаръ естъ прївїятї на фришкџ ранџ не да се подзледити и тако скоро лечитъ (42б).

цветнасти кель или карфиол (*Brassica oleracea botrytis cauliflora*) <цветнасти кель или карфї[ол]*>. Цветача, цветни купус (Р2: 672). Цветнасти кель или карфї(...) [...] повраџа слџхъ (59а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: враџа ослабљени слух, за лечење рана насталих услед оболелости од канцера;¹⁷ користи се сок

¹⁷ У запису рецепта користи се реч живїна која је у средњовековној медицинској терминологији означавала

добијен цеђењем као течност за укапавање и као храна.

цимет (*Cinnamomum cassia*, *C. seylanicum*) <циметъ*>. *Кора врло пријатног мириса и слатког, топлог укуса добијена од разних врста рода Cinnamomum из тропске Азије. Много се цени као зачин и пријатан ароматик* (Туцаков 1997: 668). [...] 2 цимета ½ лота [...] (60б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење срдоболе код људи.

цитрон (*Citrus*, *C. limonum*) <цитронъ*>. *Лимун, зимзелено дрво кожастих листова и округластих жутих киселих плодова, суптропска вођка; њен плод* (РЗ: 208). *Пореклом је из северне Индије или Персије. У лековите сврхе користе се његова кора, уље и сок* (Туцаков 1997: 556). Цитрони [...] противѸ Еда (58б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: спречава дејство отрова, бистри меланхоличну крв, побољшава дах, даје леп мирис; користи се као храна и сок добијен цеђењем његовог семена као састојак лековитог напитка.

Ч

чичак (*Agripmonia eupatoria*, *Althaea rosea*, *Artemonia agrimonioides*, *Lappa*, *L. major*, *Turgenia latifolia*, *Xanthium spinosum*, *X. strumarium*) <чичакъ>. *Врста биљке из породице главочика са главицама на врху стабљике које се лако закачињу за животињску вуну или длаку, за одело* (Р6: 888). Мали чичакъ кѳванъ у води добаръ естъ противъ жѳте

канцер, рак (Катић 1990: 10). Може се претпоставити да и овде има исто значење.

болѳсти да се нимъ человекъ триредѸ окѳпа и напари, и тп у средѸ после полдне у 1. ви или 8. часъ, у четвртак у 12. часъ, у петакъ у 6. часъ рано, хође се избавити (59а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење жутице код људи; користи као састојак воде за купање.

Ш

шаргарепа (*Daucus carota hortensis*) <шаргарепа>. *Двогодишња повртарска биљка из породице штитара с вретенастим задебљалим црвенкасто-жућкастим кореном који се употребљава као храна* (РЗ: 441). Шаргарепа [...] тера уринѸ и женамъ месечинѸ (59б, 60а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: болести плућа и кашља, за регулисање уринирања и менструалног крварења; користи се као храна.

шафран (*Crocus*, *C. banaticus*, *C. neapolitanus*, *C. sativus*) <шафранъ*>. *Шафран је дуговечна биљка. Из округле, чврсте, кртоласте луковице избија најпре неколико дугуљастих листова, а затим у њиховој средини 2–3 крупна љубичаста цвета. У цвету се види жути тучак са три крупна црвена жига. Цвета у јесен. Има више ботаничких и трговачких врста шафрана. Одавно се гаји у Персији, Индији, Малој Азији, одакле је пренесен у Европу. У лековите сврхе употребљавају се његови жигови* (Туцаков 1997: 678). С таміаномъ и смірномъ и шафраномъ помѳшавши да се жена СѸ долѸ помаже Ей на почетку Ечмене и пороњеня (43б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за олакшавање порођаја; користи се као састојак лековите масти.

шишарица <шишарица*>. *Употребљавају се шишарке с разних врста храста у ветерини, у хуманој медицини и у индустрији* (Туцаков 1997: 684). **Шишарице** ♂ тога истога дрвета у праху истџћи добро е сипати у ранџ Ерџ чисти гнилоств (52б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење рана код људи. Види **храст, жир**. (= храст, жир).

шљива (*Prunus domestica*) <шљива>. *Листопадно дрво које се гаји у разним одликама због укусних плодова. У лековите сврхе користи се зрео плод шљиве, свеж или осушен* (Туцаков 1997:

683). **Шљива**[...] умегшава мџ оганџ у усти и гаси жећџ (59б). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за лечење људи: за болести утробе, температуре и ублажавање жећџи; користи се као храна.

шумови <шџмови>. *Трава која расте у воденом месту* (Радовић 1830: 60а). **Шџмови** [...] добра да се жена која рада родна бити такоже и да пиџ (60а). У лекаруши Косте Радовића препоручује се за побољшање плодности код жене; користи се као састојак лековитог напитка.

6. Закључак

6. 1. Лековито биље и њихови називи у лекаруши Косте Радовића

На крају састављања речника долази се до податка да у лекаруши Косте Радовића постоји укупно 109 фитонима за 93 различите биљне врсте којима се приписује лековито дејство и њихове вегетативне делове који се користе за справљање лека (корен, лист, плод, цвет, семе, кора).

На основу броја рецепата који се препоручују за справљање лека са одређеном биљком, тј. на основу броја болести које се одређеном биљком лече, може се закључити да су омиљене лековите биљке у овој лекаруши: црни лук, орах, винова лоза (десет рецепата), лан, смрека (девет рецепата), бадем (осам рецепата), ружа, ротква (седам рецепата), бели лук, бресква, буква, трњина, храст (шест рецепата). Биљке чија лековитост није толико обухватна углавном су оне биљне врсте чији плод није био јестив, као што су нпр. рујевина, јасен, бор, брест, зова, чичак, или је био највећим својим делом употребљаван у исхрани као лако доступна храна, као што су нпр. кајсија, трешња, вишња, лешник, пшеница, пасуљ (биљне врсте које су расле или се узгајале као домаће), или биљне врсте које су биле тешко доступне, с обзиром на место њихове распрострањености, као што су нпр. цимет, урма, поморанца (по један рецепт). По један рецепт је забележен и за рен и жалфију, што не одговара високом степену лековитости који се тим биљкама

данас научно признаје, као и кукољу и маку, вероватно због њихове велике отровности, тј. опојног дејства.

6.2. Лековито биље у лекаруши Косте Радовића и средњовековној лекаруши – подударана и одступања

Утицај средњовековних терапијских кодекса, лекаруша, на настанак нових, па и оних најмлађих, потврђен је и у случају лекаруше Косте Радовића. Поређењем лековитих биљака и болести за чије лечење се оне препоручују из лекаруше Косте Радовића са лекарушом *Ходошког зборника*, као нашом најстаријом лекарушом, уочава се подударност у коришћењу одређених биљних врста, с тим да се разлике уочавају на пољу лековитих својстава која им се приписују.¹

Резултати до којих се долази показују да се истих двадесет и девет биљних врста појављује у обе лекаруше (бадем, бибер, боб, бресква, бундева, винова лоза, врба, диња, дуд, измирна, коприва, кукољ, купус, лан, лишцај плућњак, лук бели, лук црни, пелин, ротква, ружа, слачица, смоква, тамјан, тамјан бели, трешња, трска, урма, шафран, шишарке (храст)) са следећим лековитим својствима:²

- бадем – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење красти (Катић 1990: 11) и пијанства (Катић 1990: 17), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење флегме у грудима и стомаку, песка (бадем горки), унутрашњих болести, за олакшавање порођаја, чишћење утробе, груди и јетре, ублажавање бола десни и главе, оспица на лицу, санирање инфицираних рана и рана од уједа бесног пса (слатки бадем);

¹ Лекаруша *Ходошког зборника* није обрађена у целини, већ је реч о избору који је приредио и на савремени језик превео Реља Катић (1990). Није навођен оригинални текст, тако да није било могуће упоредити фитониме из лекаруше Косте Радовића са средњовековним. То за последицу има непотпуност информације, али и податак добијен на основу предузетог поређења са одломком, а не чак и целовитим делом, потврђује повезаност најмлађих лекаруша са најстаријим.

² Треба имати на уму да би број биљних врста које се јављају у обе лекаруше био сигурно већи када би се за поређење узела цела лекаруша *Ходошког зборника*, што овом приликом није учињено.

- бели лук – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење кашља (Катић 1990: 9), рана (Катић 1990: 10), болова у јетри (Катић 1990: 22) и за избацивање пијавица (Катић 1990: 13), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење куге, камена, за регулисање менструације, за одржавање хигијене, тј. сузбијање паразита;
- бибер – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење главобоље (Катић 1990: 9), назеба (Катић 1990: 19), метастазирајућих апсцеса, тзв. гута, (Катић 1990: 22) и за изазивање кијавице (Катић 1990: 17), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење камена и песка;
- боб – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за подмлађивање лица (Катић 1990: 10), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење глувоће, отекина, за негу лица;
- бресква – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује за лечење зубобоље (Катић 1990: 8) и за истеривање црва из уха (Катић 1990: 14), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење камена, очију, ушију, чишћење груди (плућа), спречавање опијања од вина;
- бундева – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење зубобоље (Катић 1990: 8), болова у очима (Катић 1990: 18) и камена (Катић 1990: 20), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење рана и инфицираних рана;
- винова лоза – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење тровања са гљивама (Катић 1990: 19), камена (Катић 1990: 20), жутице (Катић 1990: 20) и слезине (Катић 1990: 22), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење камена, болесних очију, желуца, температуре, болести главе, претераног повраћања, за побољшање апетита и одржавање чистоће тела;
- врба – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење слезине (Катић 1990: 22), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење брадавица и жуљева, против зачећа, за чишћење лица и очију;
- диња – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење дијареје (Катић 1990: 13), док јој се у лекаруши Косте Радовића не приписује лековито дејство;

- дуд – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење опекотина (Катић 1990: 21) и слезине (Катић 1990: 22), при чему се наглашава да је реч о црном дуду, док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење зубне болести и температуре, грознице;
- измирна – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење прелома кости (Катић 1990: 9), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за одржавање хигијене усне дупље, олакшавање порођаја, промуклости и кашља, поквареног стомака, одржавање здравља зуба и десни, лечење рана, поготово на глави;
- коприва – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење кашља (Катић 1990: 9), рана (Катић 1990: 10) и отока целог тела (Катић 1990: 14), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење бола у боковима, унутрашњих рана, кашља, тескобе у грудима, болести уринарног тракта;
- кукољ – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење назеба (Катић 1990: 9) и жутице (Катић 1990: 15), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за олакшавање порођаја жена;
- купус – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење оспа у устима (Катић 1990: 9), отока целог тела (Катић 1990: 15), опадања косе (Катић 1990: 16), главобоље од вина и пијанства (Катић 1990: 17), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење шуге, рана, глувоће, модрица и подлива, хладне грознице;
- лан – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење болести црева (Катић 1990: 13) и болова у јетри (Катић 1990: 22), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење несвестице, срдобоље, температуре, плућних болести, тзв. санчие, за заустављање крви, за ублажавање бола отока;
- лишај плућњак – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење метастазирајућих апсцеса, тзв. гута, (Катић 1990: 21), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење срдобоље, болести грла и зуба;
- пелен – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење болова у очима (Катић 1990: 18), тровања са гљивама (Катић 1990: 19), жутице (Катић 1990: 20) и за регулисање уринирања (Катић 1990: 19), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење влажности стомака и чишћење флегме;

- ротква – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за заустављање крварења (Катић 1990: 11), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење старог кашља, бола у грудима и плућних болести, камена, болести црева, канцера, уједа змије;
- ружа – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење несанице, непријатног задаха из уста (Катић 1990: 11) и болова у јетри (Катић 1990: 22), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење људи: главобоље, отока, крвавог кашља, несвестице, болести очију, зуба и грла, за избацивање цревних паразита;
- слачица – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење главобоље (Катић 1990: 9), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за враћање покретљивости удовима, за спречавање вина да ускисне (слачица бела), за бељење коже руку и поправљање слуха (слачица црна);
- смоква – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење старих рана (Катић 1990: 16) и болести слезине (Катић 1990: 22), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење камена и песка, кашља, за регулисање протока крви;
- тамјан – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење красти (Катић 1990: 11) и сунчанице (Катић 1990: 17), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење рана, болести очију, олакшавање порођаја;
- тамјан бели – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење грознице (Катић 1990: 8), задњег црева (Катић 1990: 15) и назеба (Катић 1990: 19), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење рана, болести очију, олакшавање порођаја;
- трешња – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење старих рана (Катић 1990: 19), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење шуге и краста по телу;
- трска – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење бола у очима (Катић 1990: 18), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење отока и температуре, за извлачење трња, ексера и дрвета из тела;

- урма – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење зечије усне (Катић 1990: 14) и бола у јетри (Катић 1990: 22), при чему Катић наводи назив *датула*, док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење туберкулозе;
- црни лук – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење старих рана и гасне гангрене (Катић 1990: 16) и камена (Катић 1990: 20), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење кашља, куге, болести очију, пега, за побољшање раста косе, слуха, растеривање шума из главе, за заустављање крварења из носа, за регулисање уринирања код мале деце;
- шафран – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручује се за лечење несанице (Катић 1990: 11) и главобоље од вина (Катић 1990: 17), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за олакшавање порођаја;
- шишарке (храст) – у лекаруши *Ходошког зборника* препоручују се за изазивање кијавице (Катић 1990: 17), док се у лекаруши Косте Радовића препоручује за лечење рана.

Приметно је да су лековита својства биљака наведена у лекаруши Косте Радовића бројнија и разноврснија у односу на она из средњовековне лекаруше, која често обухватају, што је сасвим очекивано с обзиром на пораст знања о лечењу лековитим биљем које је човек током векова, који ове две лекаруше деле, стекао. Посвећенији однос према лековитом биљу у лекаруши Косте Радовића видљив је и на нивоу организовања текста лекаруше, који се састоји од записа који су насловљени фитонимом, а тек при крају, и у малом броју, називом болести. Други описани начин организовања текста карактеристичан је за описану средњовековну лекарушу и сугерише да је у центру пажње средњовековног човека била болест, а затим лековито биље које ту болест лечи, док је у лекаруши Косте Радовића тај редослед другачији. У том смислу посматрана, лекаруша Косте Радовића на одређен начин је повезана са нашим првобитним средњовековним лекарушама, док, с друге стране, доноси и новине које употпуњују народно знање о лечењу лековитим биљем.

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2003). Називи болести у лекарушама из XIX века са територије Војводине. *Прилози проучавању језика*. 34: 5–36.
- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011) Концепција дијахронијског термилошког речника. У: *Лексикологија, ономастика, синтакса* (ур. Владислава Ружић, Слободан Павловић). Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бојанин, Станоје (2012). Лечење биљем у средњовековној Србији. Основни преглед. *Годишњак за друштвену историју*. 19/1: 7–34.
- Драгин, Наташа (2014). Страни називи биљака у списима старословенског канона. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 57/2: 13–38.
- Катић, Реља (1957). О утицају српске средњовековне медицине на постанак новијих тераписких кодекса народне медицине код Срба. *Зборник радова САН*. 56/4: 99–117.
- Катић, Реља (1990). *Медицински списи Ходошког зборника*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Радовић, Коста (1830). *Лекаруша Косте Радовића*. Рукопис.
Речник српскохрватског књижевног језика:
- P1. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига прва А–Е, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- P2. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига друга Ж–К, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967.
- P3. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига трећа К–О, Нови Сад – Загреб, Матица српска – Матица хрватска, 1969.
- P4. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига четврта О–П, Нови Сад: Матица српска, 1971.
- P5. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига пета П–С, Нови Сад: Матица српска, 1973.
- P6. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига шеста С–Ш, Нови Сад: Матица српска, 1976.
- Савић, Александар (2014). Дарови са Нила: нови поглед на сусрет Светог Саве са египатским султаном. *Зборник Матице српске за историју*. 90: 7–35.
- Симоновић, Драгутин (1959). *Ботанички речник*. Београд: Научно дело.
- Станојевић, Владимир (1953). *Историја медицине*. Београд: Медицинска књига.
- Туцаков, Јован (1997). *Лечење биљем*. Београд: Рад.

*

Романо, Јаша (1973). *Jugoslovenska bibliografija lekaraša i narodnih medicinskih rukopisa*. Београд: Научно друштво за историју здравствене културе Југославије.

Čerčković, Zoran (2005). *Srpska medicina u srednjem veku. Opšta medicina*. 11/1–2: 82–84.

Šulek, Bogoslav (1879). *Jugoslavenski imenik bilja*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i umjetnosti.

Nikolina Tutuš

DICTIONARY OF PHYTONYMS IN KOSTA RADOVIĆ'S HEALING BOOK (1830)

SUMMARY

This paper presents a healing book with a prayer book written by Kosta Radović in 1830, which is kept in the Rarities department of Matica Srpska under the signature RR II 62. The aim of the research is to look at pre-standard language expression at the lexical level and to compose the dictionary of phytonyms represented in this manuscript. As a result, a systematic review of the herbs used for healing is obtained, as well as an overview of the language fund related to their naming. Comparison with older, medieval, medical books, such as the *Hodoški zbornik* and the *Hilandarski tipik*, seeks to shed light on the potential association of this manuscript with works of a similar purpose in the earlier period, using as criteria the organization of the text, the number and identity of the plant species, their names and medicinal actions attributed to them.

KEYWORDS: handwritten healing book with prayer book, Kosta Radovic, 19th century, phytonyms dictionary.

Мрр Николина Тутуш
Одсек за српску књижевност и језик
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
nina.tutus@gmail.com